

Teknolojinin Gölgesinde Can Çekişen Toplumsal Hareketler
Moribund Social Movements in the Shadow of Technology

Mehmet Emin Babacan

Doç. Dr. Mehmet Emin Babacan / emin.babacan@ihu.edu.tr

2005 yılında Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi'nden mezun oldu. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde 2009 yılında yüksek lisans derecesi aldı. Doktorasını ise, Sakarya Üniversitesi'nde "Toplumsal Paylaşım Ağlarında Sosyal Sermaye Pratikleri" ismiyle 2012 yılında tamamladı. Yazarın ilgi alanlarını iletişim sosyolojisi, yeni medya, sosyal medya, sosyal sermaye, toplumsal hareketler oluşturmaktadır. 2014-2015'te 1 yıl süreyle Amerika'da University of Wisconsin-Madison'da misafir araştırmacı olarak bulunan Dr. Babacan, halen İbn Haldun Üniversitesi, İletişim Fakültesi'nde öğretim üyeliğine devam etmektedir. Babacan'ın farklı hakemli dergiler ve derleme kitaplardaki makaleleri ve sunduğu ulusal/uluslararası bildirilerinin yanı sıra; yayımlanan kitabı (Sosyal Medya ve Gençlik) bulunmaktadır.

Doç. Dr. Mehmet Emin Babacan / emin.babacan@ihu.edu.tr

He was born in Malatya. He graduated from Gazi University, Faculty of Communication in 2005. Between 2007 and 2009, he prepared his master's thesis titled "Birikim Magazine and Religion Discussions Around the Magazine" at Çanakkale Onsekiz Mart University, Institute of Social Sciences. He completed his doctorate in 2012 at the Sakarya University Institute of Social Sciences under the name "Social Capital Practices in Social Sharing Networks". The interests of the author are communication sociology, new media, social media, social capital, social movements. He was a visiting scholar at the University of Wisconsin-Madison in the USA for one year in 2014-2015. He is still teaching at Marmara University, Faculty of Communication as an Associate Professor. As well as Babacan's articles in different refereed journals and compilation books and national/ international papers presented, the published book; Social Media and Youth.

Özet

Modern toplumsal hareketler 19. ve 20. yüzyıllarda ortaya çıktıkları coğrafyada alternatif bir yaşam ve gelecek vizyonu sunma işlevini üstlenmişlerdir. Başka bir ifade ile varlık sebebi olarak birey, toplum, hayvan, çevre gibi herhangi bir olgu etrafında yaşanan sosyal, siyasal, ekonomik, psikolojik vb. sıkışmışlığa, yabancılaşmaya, çoraklaşmaya karşı alternatif bir paradigma ve politika ortaya koyma çabasında olmuşlardır.

20. Yüzyıl'da teknolojinin gelişmesi, özellikle kitle iletişim araçlarının birey ve toplum hayatında belirgin bir rol almaya başlaması, modern kurumların ve hayat pratiklerinin genel seyri ile buna paralel toplumsal hareketlerin varlık biçimlerini birbirine eklemlemiştir. Özetle toplumsal hareketlerin iletişim teknolojilerine büyük ölçüde atfettiği anlam, onları kullanma nedenleri ve pratikleri, varlık nedeni olan alan her ne ise, ona ilişkin tahayyülünü hayata geçirecek bir araç olarak konumlandırmasıydı.

Fakat toplumsal hareketler açısından iletişim teknolojilerine atfedilen söz konusu bu olumlu anlam, zaman içerisinde değişmeye başlamış ve iddialarının aksine araç olmaktan, amaç olmaya ve var olmanın pratiğine dönüşmeye başlamıştır. Özellikle son çeyrek yüzyılda gelişen yeni iletişim teknolojileri sonrasında toplumsal hareketler sıklıkla gündeme gelmekle birlikte, esasen gündeme gelen ve daha çok konuşulan şey yeni iletişim teknolojilerinin kendisi olmaktadır.

Yeni iletişim teknolojilerinin bireye, toplumsal hareketlere ve diğer pek çok kolektif yapıya söz söyleme hakkı vermesi, katılım, örgütlenme ve mobilizasyon gibi imkânlar sunması, dikkatleri söz konusu bu yeni teknolojinin kendisine çevirmektedir. Yeni iletişim teknolojilerine atfedilen bu yoğun anlam, toplumsal hareketlerin de önceliğini, düşünsel ve eylemsel önceliklerini dönüştürmeye başlamıştır. Bu anlamda toplumsal hareketlerin daha çok görünür olmak, daha çok içerik üretmek, interaktiviteyi artırmak gibi öncülleri oluşmaya başlamıştır. Bu arada olan şey ise; toplumsal hareketlerin varlık gayeleri, birey ve toplum tahayyülleri, yaşanabilir bir dünya tasarımları gibi temel parametrelerde önemli aşınmaların yaşanmasıdır.

Abstract

Modern social movements have undertaken the function of presenting an alternative life and future vision in the geography where they emerged in the 19th and 20th centuries. In other words, social, political, economic, psychological, etc. experienced around any phenomenon such as individual, society, animal, environment as a reason for existence. They have been trying to put forward an alternative paradigm and policy against stuckness, alienation and barrenness.

The development of technology in the 20th century, especially the mass media taking a prominent role in individual and social life, articulated the general course of modern institutions and life practices and the forms of existence of parallel social movements. In particular, the meaning that social movements largely attributed to communication technologies, the reasons for using them and their practices, was to position them as a tool that would bring their imagination to life, whatever the reason for their existence.

However, this positive meaning ascribed to communication technologies in terms of social movements has started to change over time, and contrary to its claims, it has started to transform from being a tool to being a goal and a practice of just being there. Especially after the development of new communication technologies and social media in the last quarter-century, social movements often come to the fore, but the thing that comes to the agenda and is talked about more is the new communication technologies themselves.

The fact that new communication technologies give the individual, social movements and many other collective structures the right to speak, and offer opportunities such as participation, organization and mobilization turn the attention to this new technology itself. This intense meaning attributed to new communication technologies has begun to transform the priority, intellectual and operational priorities of social movements. In this sense, the premises of social movements such as being more visible, producing more content and increasing interactivity have started to emerge. In the meantime, what is happening; The existence of social movements is the existence of significant erosion in basic parameters such as the individual and society imaginations, and the designs of a habitable world.

Teknolojinin Gölgesinde Can Çekişen Toplumsal Hareketler

Mehmet Emin Babacan

İbn Haldun Üniversitesi

Giriş

20. yüzyıl boyunca özellikle modern toplumların yaşadığı siyasal, toplumsal, iktisadi, kültürel, psikolojik vb. nice zorluklara ve değişimlere karşı toplumsal hareketler, ortaya çıktıkları coğrafyada alternatif bir yaşam ve gelecek tahayyülü sunma işlevi üstlenmişlerdir. Daha doğrusu varlık sebebi olarak birey, toplum, hayvan, çevre gibi herhangi bir olgu etrafında yaşanan sosyal, siyasal, ekonomik, psikolojik vb. sıkışmışlığa, yabancılaşmaya, çoraklaşmaya karşı alternatif bir paradigma ve politika ortaya koyma çabasında olmuşlardır. Bu anlamda Aydınlanma düşüncesi sonrası kavram ve kurumları ile somutlanan modernitenin temel düşünsel çıktıları, gündelik hayat pratikleri, siyasal ve ekonomik hayat pratikleri gibi daha birçok husus, toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Teknolojinin 20 yüzyılda hızlı gelişmesi, özellikle kitle iletişim araçlarının birey ve toplum hayatında belirgin bir rol almaya başlaması, modern kurumların ve hayat pratiklerinin genel seyri ile buna paralel toplumsal hareketlerin varlık biçimlerini birbirine eklemiştir. Bu bakımdan geçen yüzyılda birey ve toplum hayatını ilgilendiren ne kadar husus varsa hemen hepsi kitle iletişim araçlarının tarihsel izleği ile paralel okunabilir. Aynı şekilde toplumsal hareketlerin düşünsel ve eylemsel/pratik boyutlarıyla en çok varlık gösterdikleri alan da hiç kuşkusuz kitle iletişim araçlarıdır. Özetle geçen yüzyıla ilişkin birey, toplum, devlet, toplumsal hareket gibi daha birçok başlığın genel anlamda teknoloji ile daha özelde ise iletişim teknolojileri ile paralel bir ilişkisi bulunmaktadır. Sanayi devrimi sonrası tekniğin ve teknolojinin muazzam derecede gelişmesi karşısında; birey, toplum, toplumsal hareketler vb. hemen her konuda söz konusu bu gelişmişliğin yer alması bir dereceye kadar anlaşılabilir. Zira teknolojinin, daha özelde iletişim teknolojilerinin insanlığa kattığı büyük potansiyel, teknolojiyi her şeyin merkezine oturtmuş ve büyük ölçüde onu vazgeçilmez kılmıştır. Örneğin 20. yüzyılın ilk yarısında özellikle ulus devletlerin ortaya çıkışı, iki büyük dünya savaşının yaşanması, sonraki yarısında soğuk savaş dönemi ve ardından küreselleşmenin ivme kazanması gibi birçok konuda teknoloji, özelde iletişim tek-

nolojileri son derece önemli bir rol üstlenmiştir. İletişim teknolojilerinin önemli görüldüğü bir diğer alan hiç kuşkusuz toplumsal hareketlerdir. Bu anlamda iletişim teknolojileri, toplumsal hareketlerin kolektif aklı ve bilinci inşa etmesi, temel felsefi nosyonlarını hedef kitleye ulaştırması ve örgütlenme pratiklerinde kolaylık sağlaması gibi daha birçok alanda önemli görülmüştür. Özetle toplumsal hareketlerin iletişim teknolojilerine büyük ölçüde atfettiği anlam, onları kullanma nedenleri ve pratikleri, varlık nedeni olan alan her ne ise ona ilişkin tahayyülünü hayata geçirecek bir araç olarak konumlandırmasıydı.

Geçen yüzyılda toplumsal hareketlerin iletişim teknolojileri ile kurmak istediği veya imkânlar dâhilinde kurduğu ilişkinin mahiyeti yukarıda özetlenmektedir. Fakat aynı zamanda iletişim teknolojilerinin büyük ölçüde mülkiyet ilişkileri bağlamında toplumsal iktidar türlerinin egemenliğini yürüten araçlar olması, toplumsal hareketler açısından sorun teşkil eden başlıklardan birini oluşturmaktaydı. Zira iletişim araçları, güç, sermaye ve iktidarın en çok görünür olduğu ve gücünü görünür kıldığı mecra olarak işlev görmekteydi. Aynı zamanda iletişim araçları, toplumsal hareketler açısından varlık göstermek, mücadele etme kapasitesini geliştirmek gibi anlamlar açısından da işlevsel olarak düşünülmekteydi. Fakat toplumsal hareketler açısından iletişim teknolojilerine atfedilen söz konusu bu olumlu anlam, zaman içerisinde değişmeye başlamış ve iddialarının aksine araç olmaktan, amaç olmaya ve var olmanın pratiğine dönüşmeye başlamıştır. Özellikle son çeyrek yüzyılda gelişen yeni iletişim teknolojileri sonrasında toplumsal hareketler sıklıkla gündeme gelmekle birlikte esasen gündeme gelen ve daha çok konuşulan şey, yeni iletişim teknolojilerinin kendisi olmaktadır.

Yeni iletişim teknolojilerinin bireye, toplumsal hareketlere ve diğer pek çok kolektif yapıya söz söyleme hakkı vermesi, katılım, örgütlenme ve mobilizasyon gibi imkânlar sunması, dikkatleri söz konusu bu yeni teknolojilere çevirmektedir. Yeni iletişim teknolojilerine atfedilen bu yoğun anlam, toplumsal hareketlerin de önceliğini, düşünsel ve eylemsel yönde dönüştürmeye başlamıştır. Bu anlamda toplumsal hareketlerin daha çok görünür olmak, daha çok içerik üretmek, interaktiviteyi artırmak gibi öncülleri oluşmaya başlamıştır. Bu arada olan şey ise; toplumsal hareketlerin varlık gayeleri, birey ve toplum tahayyülleri, yaşanabilir bir dünya tasarımları gibi temel parametrelerde önemli aşımaların yaşanmasıdır.

Toplumsal Hareketlerin Kısa Tarihi

Modern dönemde toplumsal hareketler, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda Batı merkezli yaşanan makro değişim ve dönüşümlerin ardından ortaya çıkmıştır. Yaşanan söz konusu değişim ve dönüşüme ilişkin toplumsal hareketler; kimi zaman bir anlamlandırma ameliyesi, kimi zaman alternatif bir dünya kurgusu, kimi zaman da idealist ve devrimci bir karakter olarak ortaya çıkmıştır. Özetle toplumsal hareketler, modern dönemde kendilerini çevreleyen toplumdaki derin ve köklü değişimlerin sonucu olarak modern yaşamın artırdığı rasyonelleşmeye tepki olarak ortaya çıkmıştır (Scott 1991, Habermas 1973 akt. Foweraker 1995: 9).

19. yüzyılda başlayan ve gelişerek devam eden toplumsal hareketler; modernitenin açmazları, meşruiyet problemleri, yaşattığı bireysel ve toplumsal travmalar karşısında etkinliğini artırarak devam ettirmiştir. Bu anlamda 20. yüzyılda başta Avrupa’da olmak üzere, Sanayi Devrimi ve diğer modernleşme serüvenini yaşamakta olan toplumlarda daha çok sınıf merkezli toplumsal hareketler olarak varlık göstermişlerdir. Literatürde 1960’lara kadar olan toplumsal hareketler, siyasal iktidarı hedefleyen, ekonomik çıkar yörengeli sınıfsal yapısı olan hareketlerdir (işçi hareketi gibi). Bu hareketler, “eski toplumsal hareketler” olarak adlandırılmışlardır. “Yeni toplumsal hareketler” kavramı ise, 1970’lerden itibaren ortaya çıkmış olan ekoloji hareketini, feminist hareketi, barış hareketini nükleer karşıtı hareketleri, azınlık hareketlerini ve yerel özerklik hareketlerini ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (Önder 2003: 34- 35). Günümüzde yaygın olan anlayış “yeni” toplumsal hareketlerin, “eski” olanlarının yerini almakta olduğudur. Bu anlayışa göre eski toplumsal hareketlerin temel özelliklerinin altı boşalmıştır. Daha çok dar iktisadi hedeflerin peşinde koşan, devrimi ve iktidarın fethini amaçlayan toplumsal hareketler ortadan kalkmaktadır (Çetinkaya 2008: 16). Aynı şekilde 20. Yüzyıl ‘eski’ toplumsal hareketlerine ilişkin Hardt ve Negri, günümüzün mevcut dünya düzenini tersine çevirdikleri, manifestoları ve peygamberleri gereksiz kıldıklarını ifade etmektedirler. “Değişimin faileri şimdiden sokaklara indiler ve şehir meydanlarını işgal ediyorlar; yalnızca yöneticileri tehdit edip alaşağı etmekle kalmıyor aynı zamanda yeni bir dünya vizyonu oluşturuyorlar. Belki daha da önemlisi, mantukları ve pratikleri, sloganları ve arzularıyla, bu çokluklar yeni bir dizi ilke ve hakikatin duyurusunda bulunuyorlar” (Hardt ve Negri, 2012: 7-8).

Toplumsal hareketlerin genel karakteri 1960’lı yıllara kadar yukarıda özetlendiği biçimde sistem karşıtı, devrimci bir karaktere sahip ve makro bir değişimi öngören bir duruşa sahipti. Buna karşılık Touraine ve Melucci’nin öncülüğünü yaptığı ‘yeni’ toplumsal hareketler paradigması; toplumsal hareketlerin mevcut karakterini oluşturan devrimci değerlerin yerini, mevcut sistem içerisinde kalarak değişim taleplerini simgeleyen sosyo-kültürel boyutu öne çıkarmaktadırlar (Çayır, 1999: 23). Touraine’e göre “toplumsal hareketler, politik düzeyi aşarak tarihsellik düzeyinde yeni bir toplumun kendini üretme kapasitesi işlediğini öne süren sivil toplumdur. Toplumsal hareketler, “bir toplumsal duruma tepki değil, kültürel modeller ve tarihsellik üzerinde kontrol için savaşıyor bireyler arasındaki çatışmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çatışma, siyasal sistemin kırılmasına ya da kültürel reformlara yol açabilir. Bir sosyal hareket kendisi aracılığıyla kültürel yönelimlerin tarihsellik alanının bir toplumsal örgütlenme biçimine dönüştürüldüğü çatışma davranışdır” (Touraine, 1999: 49-50). Özetle ‘eski’ toplumsal hareketlerden küreselleşme ile birlikte ivme kazanan ‘yeni’ toplumsal hareketlere bir dönüşüm yaşanmıştır.

1990’lı yıllara gelindiğinde bilgisayar ve internet teknolojisi, 2000’li yıllarda ise yeni medya teknolojisi ile birlikte ‘yeni’ toplumsal hareketler bir kez daha boyut değiştirir. Bu bakımdan toplumsal hareketlerde değişen şey; sadece teknolojinin gelişimine bağlı olarak yaşanan teknik bir değişim değil, bilinen dünyayı de

tirmeye aday bir boyuttur. Söz konusu bu devrim niteliğindeki değişim, John Perry Barlow'un, 1996 yılında Davos zirvesinde okuduğu Siberalem Bağımsızlık Bildirgesi manifestosunda vücut bulmuş ve son çeyrek yüzyılda bu yeni dünyanın sıklıkla tekrarlanan yol haritası olmuştur;

“Endüstriyel dünyanın hükümetleri, ey siz etten ve çelikten yapılmış yorgun devletler, ben siberalemden, aklın yeni evinden geliyorum. Geleceğin temsilcisi olarak, geçmişte kalan sizlerden bizi rahat bırakmanızı istiyorum. Aramıza hoş gelmediniz. Bir araya geldiğimiz bu alemde artık sizin hiçbir egemenliğimiz yok. Bizim seçilmiş bir hükümetimiz yok, olmayacak da. Bu yüzden size özgürlükten öte herhangi bir otoriteye dayanmadan söylüyorum; bize empoze etmeye çalıştığımız zorbalıklardan bağımsız, evrensel sosyal alemimizi inşa ettiğimizi ilan ediyorum. Bizi yönetme hakkına veya ahlakına sahip değilsiniz. Siberalem sizin medeniyet sınırlarımız içinde değil. Siberalemi bir kamusal inşa projesi gibi kurabileceğimizi düşünmeyin, yapamazsınız. Bu, bizim kolektif eylemlerimiz ile büyüyen doğal bir süreç. Siberalem, işlemlerden, ilişkilerden ve düşüncenin kendisinden oluşur ve iletişim ağımızda yükselen bir dalga gibi kendini gösterir. Bizimki hem her yerde olan hem de hiçbir yerde olan bir dünya, vücutlarımızın bulunduğu yer değil...” (Dunyalılar.org, 2013).

Barlow'un manifestosunda karakterize edilen siberalemin ve günümüzde yeni medya araçlarının toplumsal hareketlerle ilişkisinde teknolojiye çok fazla anlam atfedildiği görülmektedir. Yeni teknolojilerin birey özelinde sağladığı imkânlarla adeta kutsiyet atfedilerek teknik sürecin gelişimi, toplumsal hareketlerin varlığını gölgede bırakmıştır. Toplumsal hareketlerin felsefi-düşünsel çerçeveleri, birey-toplum tasavvurları, gelecek tahayyülleri gibi temel unsurların teknolojinin gölgesinde kalmasının meşruiyet zemini ise yeni teknolojilerin bağımsızlık ve bağlantısızlık vurgusunda yatmaktadır. Bu bakımdan sosyal medya son dönemde yerel (Gezi Parkı Olayları) ve küresel ölçekte (Wall Street'i İşgal et, Arap Baharı vb.) toplumsal hareketler bağlamında sıklıkla gündeme gelmektedir. Daha çok sosyal medyanın teknik ve yapısal karakteri olan özelliklerinin ön plana çıkarıldığı bu dönemde gerçek hayatta örgütlü toplumsal hareketlerin haberleşmesi ve mobilizasyonu gibi bazı konularda kolaylık sağlayan bir araç olarak işlev görebildiği vurgulanmaktadır (Babacan, 2014: 144). Fakat bununla birlikte doğruluk ve haklılığına itiraz edilemeyecek meşruiyet araçları olarak bağımsızlığın, özgürlüğün, demokrasi kültürünün vb. vurgulanması, söz konusu bu yeni teknolojiyi insan ve toplumsal hareketlere karşı mutlaklaştırmıştır. Yeni iletişim teknolojilerine ilişkin bu olumlu ve naif yaklaşım, esasen insanın ve toplumsal hareketlerin varoluşsal pozisyonunu önemli ölçüde sarstığı ifade edilmelidir.

Yeni Medya/Sosyal Medya Sonrası Toplumsal Hareketler

Günümüzde değişimin temel motorize gücü olan internet teknolojisi, modern dönemde gelişim gösteren diğer teknik-teknolojik gelişmelerden oldukça farklı bir karaktere sahiptir. Zira Aydınlanma sonrası oluşan yeni dünyanın merkezinde yer alan ve bütün ilişki biçimlerini değişime uğratan temel unsurlardan

biri, hiç kuşkusuz makine ve teknik gelişimlerdi. 20. yüzyıla gelindiğinde ise söz konusu teknolojinin merkeziliği, enformasyon teknolojilerinin gelişimi ile devam etmiştir. Ardından 20. Yüzyıl sonu itibariyle ortaya çıkan internet ve bilgisayar teknolojisi ile söz konusu merkeziyet bir kere daha ve daha güçlü biçimde geri dönmüştür.

Makinenin, teknolojinin neden olduğu hemen her alanda yaşanan bu değişim, toplumsal hareketlerin de geleneksel bütün kavram, kurum ve yöntemlerle olan ilişkisini başkalaştırmıştır. Yeni iletişim araçlarının toplumsal hareketlere ilişkin tedavüle giren söylemi, büyük ölçüde olumlu, geçerliği ve doğruluğu kendinden menkul bir söylem biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu anlamda yeni iletişim teknolojileri ile toplumsal hareketler ilişkisine dair son 15 yılda oluşan literatür, büyük ölçüde bu olumlu yaklaşımı pekiştirmiştir. Örneğin; “internet sayesinde editörlerin, patronajım himayesindeki basından kurtulup bireyden bireye, bireyden topluma (bloglar), toplumdaki bireye ve en önemlisi de toplumdaki topluma iletişim kanalları açılmıştır. Daha evvel de var olan STK’lar ve devlet dışı örgütler, baskı grupları hiç olmadığı kadar aktif ve sesini duyurabilen bir konuma sahip olmuşlardır. Bu oluşumlar, devletin egemenlik yetkileri üzerinde doğrudan bir tehdit değilse de ilişkiler dünyasında devlet kontrolü dışında bir katman daha oluşmuştur” (Karagöz 2013: 136).

Yeni iletişim teknolojilerine ilişkin yukarıda özetlenen olumlu yaklaşım, son dönemde başta toplumsal hareketler ve diğer birçok konu bağlamında sıklıkla dile getirilmektedir. Danah Boyd (2014: 13) ABD’de üniversite düzeyinde gençlerle yaptığı çalışmasında “gençlerin, sosyal medya ortamında yetişkinlere göre daha mutlu ve konforlu olduklarını” ifade etmektedir. Çünkü günümüz gençleri “hayattaki şeylerin teknolojiye bağlı olarak nasıl değiştiklerini analiz etmeye çalışmazlar, son derece yalın bir yaklaşımla teknolojinin içinde verili olduğu bir toplumsala ulaşma çabası içinde olurlar” şeklinde özetlemektedir.

Yeni iletişim teknolojilerine ilişkin olumlu yaklaşım “yeni”, “sosyal”, “demokrasi”, “özgürlük” gibi olumlu sıfatlar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Ayrıca sunulan söz konusu pozitif söylem birey ve toplumsal hareketler düzleminde doğrudan kabul görmesi üzerinden kendini kurmakta ve aslında teknolojinin kendisini daha görünür kılmaktadır. Teknolojiye atfedilen söz konusu bu olumlu anlamın tarihsel bir arka planı olduğunu unutmamak gerekmektedir. 20. yüzyılın genel karakteristiği içerisinde önemli bir role sahip olan kitle iletişim araçları (radyo, gazete, tv vb.) mülkiyet ve sahiplik ilişkileri, güç ve iktidar dengeleri bağlamında işlevsel olmaları gibi daha birçok husus nedeniyle eleştiriye muhtap olmuştur. Bu anlamda 20. Yüzyıl boyunca medya ve toplumsal hareketler ilişkisi çokça eleştirilmiş, yeni iletişim araçlarının ortaya çıkışı ile birlikte (yeni) medyaya olan bakış farklılaşmaya başlamıştır (Flew, 2014; Lister, vd. 2009). Bu anlamda internet, daha özelden yeni medyaya atfedilen olumlu anlam, hemen her şeyle olan ilişkisini de olumlamayı beraberinde getirmiştir. İnternet ve yeni medya teknolojisi ile birlikte olumlanan ve yeniden yorumlanan bir husus da hiç kuşkusuz toplumsal hareketler olmuştur. Bu yeni teknoloji ile birlikte toplumsal

hareketlerin de insanlığa daha iyi bir yaşam vaat eden potansiyelinin artacağı var sayılmıştır. Bu anlamda “interneti soğuk savaş gözüyle gören karar mercileri, ona neredeyse sihirli özellikler atfediyorlar. İnternet, onlar için Batı’nın otoriteci rakiplerini alt edebilmesine yardımcı olacak son hile. İnternet, demokrasi teşviğinin karanlık entellektüel tüneline tek ışıktır, bu nedenle de gelecekteki politikalar üzerindeki etkisi kesindir. İlk bakışta kulağa harika bir fikir gibi geliyor. Sanki devasa bir özgür Avrupa radyosu, hem de ucuz” (Morozov, 2019: 16).

Siber alemin insanlığa ve özelden toplumsal hareketlere sunduğu imkân ve potansiyelin çok geçmeden olumsuz semptomları görülmeye başlanmış ve söz konusu bu yeni teknolojiye olan sonsuz inanç sarsılmaya başlamıştır. Bu anlamda sosyal medya araçlarının yapısal özelliği ve diğer geleneksel iletişim araçlarından farklı olarak bütün etkileşimlere açık olması, onun kolaylıkla yönlendirilebilir, provoke edilebilir ve amacından saptırılabilir bir araç haline gelmesini mümkün kılmaktadır. Bu nedenle herhangi bir toplumsal hareketin başlattığı meşru ve haklı bir davranışın sosyal medya marifetiyle amacından saptırılması kolaylıkla sağlanabilmektedir. Bu durum, toplumsal hareketin kontrol mekanizmalarını zayıflatan, hatta yerel ve küresel yasal zeminde onu zor durumda bırakan bir durum olabilmektedir (Babacan, 2014). Aynı şekilde “Arap Bahar’ında, İran’daki gösterilerde, Türkiye’de Gezi Parkı eylemleri sırasında muhaliflerin internette örgütlenmesine, ağ üzerindeki kolektif oluşumlara uzun süre çok bel bağlanmıştı. Kimilerince ‘gezvelerin ağ üzerine taşınmış hali’, slaktivizm (koltuk, kanepeler aktivizmi) ya da dikativizm (tıklama eylemciliği) diye adlandırılan, internetteki anonim kampanyalara katılmakla, Facebook ya da Twitter üzerinden politik mesajlar yollamakla sınırlı bu yeni tip eylemcilik, zaman içinde görüldü ki, kolay kolay hayatın öteki alanlarına sıçrayıp daha güçlü bir muhalefete dönüşemiyor. Sürekliliği yok; hızlı yayılıyor ama çabuk sönüyor” (Arslantunalı, 2019: 198).

Son çeyrek yüzyılda yeni medya/sosyal medya araçları toplumsal hareketleri ve aktivist/birey ilişkisinde olumlu-olumsuz bir karaktere sahip olmakla birlikte geleneksel ilişkileri hibrit bir ilişkiye taşıdığı gözden kaçırılmamalıdır. Başka bir ifadeyle teknolojiye ait bazı özelliklerin insana, insana ait bazı özelliklerin teknolojiye aktarıldığı ve teknolojinin merkezi rolünün çok daha fazla arttığı ifade edilmelidir.

İleri Teknolojinin Gölgesinde Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketlerin 20. Yüzyıl boyunca iletişim araçları ile serüveninde kimi paradokslara rağmen, kendi felsefi, düşünsel öncülleri etrafında bir dünya görüşünü ortaya koyduğu ifade edilebilir. Zira modern dönemde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin temel karakteri, modernitenin birey ve toplum hayatında meydana getirdiği parçalanma, yabancılaşma, ötekileştirmelere karşı görece holistic bir dünya tasarımına sahip olmasıydı. Fakat internet ve devamında yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi ile günümüzde toplumsal hareketler adeta varoluşsal bir krize girmiş durumdadırlar. Toplumsal hareketlerden beklenen kendi varoluş sahasında olması gerekeni birey ve toplumun hayat kalitesini artıracak

şekilde sunması gerekirken, teknoloji karşısında anlam krizi yaşaması ve teknolojiyle hibrit bir ilişki kurması söz konusu varoluşsal krizi derinleştirmektedir.

Günümüzde toplumsal hareketler, teknolojinin gölgesinde varlıklarından neredeyse haberdar olunamayan bir karaktere dönüşmüştür. İnsanın varlık alemi içerisindeki akıl, irade ve bilinç taşıyan bir varlık olarak anlam üretme potansiyelini ortadan kaldıran bir düzlem oluşmuştur. Buna karşılık teknolojinin insanın yerine transfer edildiği bir gerçeklik, anlam üretimi ve bir kimlik oluşumu söz konusu olmaya başlamıştır. Sonuçta hangi dünya görüşünü, hangi düşünsel zemini ortaya koyduğu silikleşen toplumsal hareketlerin insanlığa ve dünyaya ne vaat ettiklerinden emin olunamayan bir biçime dönüşmesine şahitlik edilmektedir. Oysa “dünya görüşü, görünürde apayrı parçaları bir araya getirip, onları tutarlı bir bütünde birleştirmemizi tanımlar. Kendimize ve dünyamıza ilişkin belirli bir modeli izlemekte olduğumuzu hissetmek, bize kararlarımızın ve eylemlerimizin bir anlamı olduğu duygusunu verir. Dünya görüşü tutarsızlaştığında insanın kendisini ve başkalarını anlayışı parçalanır ve kendisini yalnız, dışarıda bırakılmış biri olarak yaşamaya başlar” (Geçtan, 2016: 8).

Toplumsal hareketlerin varlık nedeni olan dünya görüşüne sahip olma ve bunu bir anlam üretim zemini olarak hayata geçirme süreci, yerini iletişim teknolojilerinin teknik kapasitesine ve nicel büyümeye imkân tanıyan potansiyeline bırakmıştır. İletişim teknolojilerinin söz konusu bu potansiyeli karşısında toplumsal hareketlerin kolektif aklını, holistik epistemolojisini ve varoluşsal pratiklerini terk ettiklerine şahit olunmaktadır. Toplumsal hareketlerin söz konusu sayılan temel hususlarda eksilmesi, azalması; aktivist/birey karakterini de toplumsal hareketler içerisindeki rolünü de dönüştürmüştür. Aydınlanma sonrası dönemde teknik gelişmeye atfedilen muazzam pozitif anlama benzer biçimde, bugün de yeni iletişim teknolojilerine sonsuz bir anlam atfedilerek adeta insanın ölüm fermanı yazılmaktadır. Bu anlam atfı karşısında toplumsal hareketler ve onun merkezinde yer alan aktivist/birey varoluşsal rolünü terk etme durumuyla karşı karşıya bırakılmaktadır.

Post modern dönemin önemli Feminist teorisyenlerinden Donna Haraway, yukarıda özetlenen söz konusu bu bireyi posthumanizmin öznesi olduğunu ve bu öznenin metaforik bir anlatımla ‘siborg’ olduğunu belirtmektedir. “Siborg, sibernetik bir organizmadır; bir makine-organizma melezi, kurguya olduğu kadar toplumsal gerçekliğe de ait bir yaratıdır... Kurumsallaştırılmış ve imal edilmiş makine melezleriyiz, kısaca siborguz. Siborg bizim ontolojimizdir” (Haraway, 2010, 45-46). Ortaya çıkan söz konusu bu melez karakter; hiçbir şekilde bir kökene sahip olmayan, varoluşsal olarak yersiz-yurtsuz, makine-insan-hayvan ilişkisinde geleneksel bütün sınırları kaldıran ‘cinsiyetsiz’ bir karaktere sahiptir.

Modern dönemde doğadan, dolayısıyla evrenin bütünlüğünden kopmuş olan insan, şimdi yeni teknolojiler karşısında bir kez daha koparak daha çok dağılmış ve atomize olmuştur. Genel anlamda insan tekinin teknoloji karşısında varoluşsal geri çekilişine şahit olduğumuz bu düzlemde toplumsal hareketlerin varlığı, po-

tansiyeli ve iradesi silikleşmektedir. Ve toplumsal hareketlerin merkezinde yer alan aktivist/bireyin varoluş sancısı çekmesi beraberinde bir köksüzleşme, yabancılaşma ve yalnızlığı getirmektedir. “Giderek artan sayıda insan, kişisel değerlerinin yaratıcısı olma konusunda artık tek başına bırakılmış durumda. Bunun bedeli Zohar’ın deyimi ile “...kişisel ve kültürel köksüzleşme olarak ödenmekte...” Ortak değerlerin yerini, herkesin kendi normlarını ve değerlerini kendi bildiğince yaratma çabalarının alması, birbirimizi anlamamızı ve birbirimize ulaşabilmemizi gitgide zorlaştırıyor. İnsanlar, birbirlerine kendi senaryoları doğrultusunda roller verip, karşılımdakilerden bu rolleri gerçekleştirmesini bekler oldular. Sonuç, düş kırıklıkları, kızgınlıklar ve kendimizden kaynaklandığını bir türlü kavrayamadığımız yalnızlık” (Geçtan, 2016: 10).

İnsanın teknoloji karşısındaki söz konusu bu varoluşsal geri çekilişi öncelikle toplumsal hareketlerin, çeşitli ideolojilerin, siyasal sistemlerin ve diğer yaşam formlarının yaşadığı entelektüel bir krize işaret etmektedir. Paradigmasını, felsefesini ve otantikliğini yitiren diğer bütün mekanizmalar gibi toplumsal hareketler de bir meşruiyet aracı olarak teknolojiyi ve onun potansiyelini bir sığınak olarak görmektedir. Bu anlamda toplumsal hareketlerin kolektif aklının varoluşsal bir kriz yaşaması ve aktivist/bireyin köksüzleşmesi, yalnızlaşması, atomize olması yeni iletişim teknolojilerini her şeyden önemli kılmakta ve orada daha fazla görünür olmayı zorunlu hale getirmektedir. Daha çok görünür olma demokrasi, özgürlük ve haklar gibi meşrulaştırıcı bir söylem etrafında gerçekleştirilmekle birlikte, esasen bireyin her tür sömürü ve manipülasyona elverişli bir veri olarak kodlanmasını da beraberinde getirmektedir.

Son dönemde yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı potansiyel karşısında aktivist/bireyin yaşadığı varoluşsal savrulmaya ve entelektüel krize en uygun örneklerden biri hiç kuşkusuz 2013 yılında Türkiye’de yaşanan Gezi Parkı Olaylarıdır. Yeni iletişim teknolojileri marifetiyle çok farklı ideolojik arka plana sahip aktivist/bireyin ‘çevre duyarlılığı’ ile ilgili bir araya gelmesi sonrası önce sosyal medyada, sonra sokakta nasıl manipüle edildiğine şahitlik edilmiştir. Bu çerçevede Gezi Parkı eylemleri, tüm kötü sıfat ve özelliklerden arınmış –dolayısıyla kimsenin daha önce görmediği- bir grup insanı spontane şekilde sokaklara döken yeni bir durum olarak yorumlanmıştır. Böylece eylemler, bünyesinde bulundurduğu siyasi parti, dernek, STK ve bireysel katılımcıların tüm siyasi mirasını bir kalemde silen bir işlev görmüştür. Genelde daha üstü kapalı şekilde yapılan bu değerlendirme, bazı yorumcular tarafından doğrudan kabullenilmiştir (Ete & Coşkun 2013: 89; Babacan, 2014: 13).

Gezi Parkı Olayları ve benzeri son dönem toplumsal hareketler pratiklerinde yeni iletişim teknolojilerinde görünür olmak, sürekli paylaşımlarda bulunmak veya paylaşım döngüsü içerisinde yer almak daha çok ön planda tutulmaktadır. Bu anlamda esas olanın sürekli çevirim içi olmak olduğu vurgulanmaktadır. Sürekli çevrim içi olma ile özgürlüğün, bağımsızlığın, düşünce ve ifade özgürlüğünün son derece ironik biçimde dünyanın en büyük küresel teknoloji şirketleri tarafından sağlanabileceği varsayılmaktadır. Söz konusu küresel teknoloji şirketlerinin düşünce ve ifade özgürlüğü karnesine bakan Evgeny Morozov (2019: 266), durumun varsayılandan oldukça farklı olduğunu belirtmektedir;

“Twitter, 2008’deki Gazze Savaşı sırasında çevrimiçi kampanyayı susturmakla suçlandı. Apple şirketi, Dalai Lama ile alakalı iPhone uygulamalarını Çin’e hizmet veren Apple Mağazası’ndan kaldırarak şimşekleri üzerine çekti (ayrıca Uygurların sürgündeki lideri olan Rabia Kadir ile alakalı olan bir uygulamayı da yasaklamıştı). Hindistan’da şaşırtıcı derecede popüler olan sosyal iletişim Orkut, muhtemelen hem Hindular hem de Müslümanlara karşı dini ve etnik şiddet içerdiği ileri sürülebilecek, tartışmalı içerikleri kaldırmak konusunda aşırı davranmakla suçlanmıştır. Dahası 2009 yılında yapılan bir araştırma Birleşik Arap Emirlikleri, Suriye, Cezayir ve Ürdün’deki Microsoft kullanıcılarının Bing üzerinden yaptıkları aramalar, bu ülkelerin hükümetlerinden daha sıkı sansürlendiğini göstermektedir”.

Toplumsal hareketler ve aktivist/birey, iletişim teknolojilerini elinde bulunduran küresel teknoloji firmalarına karşı niceliksel olarak görünür olmayı gerçek bağımsızlığa ve özgürlüğe tercih ederek çoğunlukla söz konusu şirketler açısından anlamlı bir veriye dönüşmektedir. Bu anlamda günümüzde küresel teknoloji şirketlerinin kullanıcıya sundukları bütün olanakların merkezinde özne olarak ‘birey’ ve ‘kullanıcı’ ön plana çıkmaktadır. Oysa ‘kullanıcı’ olmak aynı zamanda ‘kullanılan’ olmayı ve ‘big data’ fabrikaları için veri olmayı beraberinde getirmektedir.

Son dönemde iletişim teknolojilerine yönelik sıklıkla kullanılan bir deyim dönüşen ‘ürüne para ödemiyorsanız ürün sizsiniz’ ifadesi, teknolojinin merkezinde özne olarak konumlandırılan birey açısından anlamlı durmaktadır. Teknoloji sarmalında özne olarak bağımsız ve özgür olduğunu düşünen günümüz bireyinin aslında aplikasyonlarla nasıl boğulduğuna ve aplikasyonsuz bir dünyayı tasavvur edemediklerine ilişkin tespiti App Kuşağı isimli çalışmaları ile Howard Gardner ve Katie Davis (2014) yapmaktadırlar. “Dünyayı bir aplikasyonlar topluluğu olarak algılama, yaşamlarını sipariş edilmiş aplikasyonlar dizisi olarak ya da belki çoğu zaman beşikten mezara kadar uzanan tek bir aplikasyon olarak görme noktasına vardılar. (Bu her şeye kadir aplikasyona biz “süper aplikasyon” adını verdik.) İnsanoğlunun isteyebileceği her şeyi aplikasyon temin etmelidir; eğer arzulanan aplikasyon henüz çıkmadıysa, birileri (belki de ona ihtiyaç duyan kişinin kendisi) derhal tasarlamalıdır; eğer böyle bir aplikasyon tasavvur edilemez ya da tasarlanamazsa, o zaman bu arzu (veya korku ya da bilmece) pek de önemli değildir (ya da en azından olmamalıdır)” (Gardner & Davis, 2014: 19).

İletişim teknolojileri karşısında toplumsal hareketlerin yaşadığı varoluşsal ve entelektüel krizin en önemli göstergesi, mevcut teknolojinin sunduğu kapasite (aplikasyonlar) ölçüsünde bir alana sıkışmış olmalarıdır. İnsanlığa sundukları teklifin ve muhayyel dünya tasarımının gittikçe flulaştığı, teknolojide görünür olmanın bizzat ‘olmak’la eşitlendiği bir düzlemde kısır bir sarmala dönen teknolojinin muazzam potansiyeli sürekli vurgulanmaktadır. Örneğin sokak protestolarında cep telefonu kullanımına odaklanan bir çalışmada (Neumayer & Stald, 2016: 257) ‘mesaj yollama, Tweetleme, takip etme ve izleme’ eylemlerinin cep telefonu üzerinden nasıl pratize edildiğini şu ifadelerle özetlemektedir; “akti-

vistler telefonları ile fotoğraf çekerler, kalabalığın içinde kendilerini bulmaları için arkadaşlarını ararlar, evinde oturanları olaylar hakkında haberdar ederler, daha sonraki eylemlere karar vermek için yazılı mesajları kayıt altına alırlar ve daha sonraki eylemlere karar vermek için güncel haberleri okurlar ve metin mesajları hazırlarlar, metin mesajlarını arkadaşlarına (cep telefonu yoluyla) veya Twitter ve Facebook gibi sosyal medya platformları aracılığıyla olası daha geniş bir kamuya gönderirler”.

Toplumsal hareketler ve aktivist/birey açısından büyük kolaylıklar sunan internet, cep telefonu, sosyal medya ve diğer teknolojilerin muhtemel potansiyeline son dönem literatüründe sıklıkla rastlanmaktadır. Fakat gözden kaçırılan temel soru(lar); teknolojinin sunduğu muazzam imkânlar karşısında toplumsal hareketlere ne olduğudur? Varlıklarını daha çok teknolojinin potansiyeline yaslayan toplumsal hareketlerin, yaşadığı varoluşsal krizlerin boyutunun ne olduğudur. Söz konusu kendi yaşadığı bu büyük anlam krizinden nasıl çıkılabileceği ve aynı zamanda kime, neyi vaat edebileceğinin büyük bir sorun olarak kaldığıdır. Aktivist/birey açısından ise; görünür olmanın var olmakla eşitlendiği, salt içerik paylaşmanın düşünce-fikir özgürlüğü olarak kabul edildiği, entelektüel krizin derinleşerek gündelik ve yüzeysel gündem içerisinde kaybolmanın en büyük mücadele olarak görüldüğü bir ekosistemin açmazlarının neler olduğu gibi soruların gözden kaçırılmasıdır.

Sonuç

Günümüzde yeni iletişim teknolojileri ve toplumsal hareketler ilişkisi daha çok ‘demokrasi, özgürlük, bağımsızlık, bağlantısızlık’ gibi olumlu sıfatlar üzerinden tartışılmaktadır. Ayrıca sunulan söz konusu bu pozitif söylem, birey ve toplumsal hareketler düzleminde doğrudan kabul görmesi üzerinden kendini kurmakta ve aslında teknolojinin kendisini daha çok ve sürekli görünür kılmasını sağlamaktadır.

Toplumsal hareketlerin 20. yüzyıl boyunca iletişim araçları ile serüveninde kimi paradokslara rağmen kendi felsefi, düşünsel öncülleri etrafında bir dünya görüşünü ortaya koyduğu ifade edilebilir. Zira modern dönemde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin temel karakteri, modernitenin birey ve toplum hayatında meydana getirdiği parçalanma, yabancılaşma, ötekileştirmelere karşı görece holistic bir dünya tasarımına sahip olmasıydı. Fakat internet ve devamında yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi ile günümüzde toplumsal hareketler adeta varoluşsal bir krize girmiş durumdadır. Toplumsal hareketlerden beklenen, kendi varoluş sahasında olması gerekeni birey ve toplumun hayat kalitesini artıracak şekilde sunmasıdır. Bu hareketlerin teknoloji karşısında anlam krizi yaşamayı ve teknolojiyle hibrit bir ilişki kurması, söz konusu varoluşsal krizi derinleştirmektedir.

Sanallığın insanı çocuklaştıran bir yanının olduğunu vurgulayan psikolog Erol Göka (2017: 89), bu ortamda kurulan iletişimin bilincin ilkel ve derin ruhsal kat-

manlarda şekillendiğini ifade etmektedir. Bu anlamda yeni iletişim teknolojileri ile çocuksulaşan, küresel teknoloji şirketleri karşısında veriye dönüşen ve toplumda makine-teknoloji karşısında varoluşsal bir geri çekilme yaşayan aktivist/bireyin dolayısıyla toplumsal hareketlerin can çektiğini ifade etmek gerekmektedir. İnsanı akıl, irade ve bilinç merkezli anlam üreten bir varlık konumundan teknoloji-insan-hayvan düzleminde eşitleyen böyle bir Teknopolis'te (Postman, 2004; Arslantunali, 2019) varlığını teknolojinin varlığına ve potansiyeline eşitleyen toplumsal hareketlerin insanlığa sunabileceği potansiyel hızla erimektedir.

Varlığını ve potansiyelini teknolojinin gelişimine endekslemiş günümüz toplumsal hareketlerinin yaşadığı varoluşsal ve entelektüel krizin odak noktası, hiç kuşkusuz teknoloji ve insan ilişkilerinin soy kütüğünün gözden kaçırılmasıdır. “Yirminci yüzyılın sonlarına ait makineler, doğal ile yapay, zihin ile beden, kendi kendini geliştiren ile tasarlanmış arasındaki farkı, organizmalar ile makineler arasındaki pek çok başka ayrımla beraber baştan aşağı muğlak hale getirdi. Makinelerimiz rahatsız edici şekilde hayat doluyken, biz korkutucu ölçüde atılız” (Haraway, 2010: 50).

Teknolojinin gölgesinde varlık gösteren ve büyük ölçüde can çekişen toplumsal hareketlerin günümüzde yeniden temel felsefi, varoluşsal ve özdeşimsel bir çabanın içine girmesi gerekmektedir. Lewis Mumford'un (2017) ifadesiyle 'birey olarak adlandırılan yerinden sökülüp çıkarılmış birimler'e dönüşen aktivist/bireyin yeniden varlık alemi içerisindeki yerini ve konumunu hatırlaması gerekmektedir.

Kaynaklar / References

- Arslantunali, M. (2019). *Teknopolis: Akıllı Makineler, Dağınık Zihinler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Babacan, M. E. (2014). Sosyal Medya Sonrası Toplumsal Hareketler, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 135-160.
- Boyd, D. (2014). *It's Complicated*. e-book, USA: Yale University Press. <http://www.danah.org/books/ItsComplicated.pdf>.
- Çayır, K. (1999) Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler, Der: Kenan Çayır, *Yeni Sosyal Hareketler, Teorik Açılımlar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çetinkaya, Y., & Doğan (2008). *Toplumsal Hareketler; Tarih, Teori ve Deneyim*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dunyalılar.org (2013). *Siberalem (İnternet) Bağımsızlık Bildirgesi*: <https://dunyalilar.org/siberalem-internet-bagimsizlik-bildirisi.html/> [25.03.2020].
- Ete, H. & Taştan, C. (2013). *Kurgu ile Gerçeklik Arasında Gezi Eylemleri*, Ankara: Seta Yayınları
- Flew, T. (2014) *New Media; An Introduction*, 4th Edition, Oxford University Press.
- Foweraker, J. (1995). *Theorizing social movements*. Pluto Press.
- Gardner, H. & Davis, K. (2014). *App Kuşağı*, Çev. Ümit Şensoy, İstanbul: Optimist Yayınları.
- Geçtan, E. (2016). *Hayat* (16. Baskı), İstanbul: Metis Yayınları.

- Göka, E. (2017). *İnternet ve Psikolojimiz*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Haraway, D. (2010). *Başka Yer; Donna Haraway'den Seçme Yazılar*, Çev. Güçsal Pusar, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hardt, M. & Negri, A. (2012). *Duyuru*, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Karagöz, K. (2013). Yeni Medya Çağında Dönüşen Toplumsal Hareketler ve Dijital Aktivizm Hareketleri, *İletişim ve Diplomasi Dergisi*, 1(1), 131-156.
- Lister, M. vd. (2009). *New Media: A Critical Introduction- Second Edition*, Routledge.
- Morozov, E. (2019). *Twitter'dan Sonra Bir Tarih Kaldı mı? Sanal Ağ Yanılsaması*, Çev. Murat Tekin, İstanbul, Açılım Kitap.
- Mumford. L. (2017). *Teknik ve Uygurluk*, Çev: Emre Can Ercan, İstanbul, Açılım Kitap.
- Neumayer, C. & Stald, G. (2016). Sokak Protestolarında Cep Telefonu; Mesaj Yollama, Tweetleme, Takip Etme ve İzleme, Çev. Özge Önerer, *Yeni Medya; Kullanıcının Yükselişi*, Editör: Himmet Hüür, Cem Yaşın, Ankara, Ütopya Yayınları.
- Önder, T. (2003), *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*, Ankara, Odak Yayınevi.
- Postman, N. (2004). *Teknopoli*, Çev. Mustafa E. Yılmaz, İstanbul, Gelenek Yayınları.
- Touraine, A. (1999). Toplumdan Toplumsal Harekete, Der. Kenan Çayır, *Yeni Sosyal Hareketler, Teorik Açılımlar*, İstanbul, Kaknüs Yayınları.